

Nelly Ben-Or

*In het
volle licht*

Van de Holocaust
naar het concertpodium

1

1 september 1939 – de nazi's vallen Polen binnen

Vrijdagmiddag – moeder is druk met de voorbereidingen van de sabbat. Het ruikt naar *challah* (het gevlochten sabbatbrood) dat gebakken wordt, zachtjes kokende kippensoep en *gefilte fisj* die staat te pruttelen. De gebruikelijke vrijdagmiddagdrukke ter voorbereiding op de sabbatavond. Dan plotseling: lawaai, verwarring, explosies, een onverwacht gevoel van angst. Mensen die verbijsterd uit hun huizen rennen en elkaar vragen: ‘Wat is er aan de hand?’ Het nieuws verspreidt zich als een ijzige wind: oorlog – Hitler valt Polen aan. Het zijn nazivliegtuigen die bommen op de stad gooien.

Het waren de eerste ogenblikken van wat uiteindelijk ruim vijf jaar duisternis zou worden. De warmte en veiligheid van een joods thuis, de geborgenheid van het gezin, zou spoedig verbrijzeld worden. Angst, ongerustheid, verlies en pijn zouden de overheersende ervaringen worden in onze levens. En over onze dagelijkse ervaringen zou de schaduw van een gewelddadige, wrede en onmenselijke dood hangen. Hij zou deel gaan uitmaken van onze verontrustende dromen.

Ik was een klein meisje, zes jaar oud pas. Ons thuis was een klein appartement in Królowej Jadwigi, een rustige straat in de Poolse stad Lwów. (Vroeger bekend onder zijn Duitse naam Lemberg, tegenwoordig ligt ze in Oekraïne en heet Lviv.) Aan de voorkant van het appartement lag de slaapkamer van mijn ouders, met een balkon dat uitkeek op de straat. De aangrenzende kamer had een

bank voor mijn zus en voor mij een klein bed. En dan was er nog een grote keuken annex woonkamer, met een afgescheiden deel waar gekookt werd. Mijn zus en ik speelden graag met de schuifdeuren tussen beide ruimtes. Het appartementengebouw had een binnenplaats, en de keukendeur opende naar een balkon. Op dat balkon zou ik later doodsbang tegen mijn moeders rok gedrukt staan terwijl ik toekeek hoe de nazi's alle dierbare bezittingen uit onze woning droegen. Ik herinner me dat ze onze piano meenamen.

Mijn enige zus Fryderyka, of 'Frydzia' zoals ze werd genoemd, was een jaar of veertien. Moeder en vader waren in de dertig en voerden een traditioneel joods huishouden. Een jong Oekraïens boerenmeisje woonde bij ons in om te helpen met het huishoudelijke werk.

Moeder moet erg mooi zijn geweest, met donkerbruine ogen, zwart haar en een fraai gevormd gezicht. Ze wijdde al haar tijd aan ons en aan het runnen van ons huishouden, op haar geheel eigen manier. Ze had veel talent voor borduren, breien en haken en was daar erg creatief in. Bijna alle kleren die Frydzia en ik droegen, waren door haar gemaakt en geborduurd. Ik herinner me jurken, bloesjes, petticoats, in uiteenlopende stijlen en borduurpatronen. Er waren truien, sjaals, moffen, wanten, mutsen en sokken; allemaal moeders precisiewerk. Je zag het verschil in kwaliteit en finesse tussen de dingen die zij voor ons maakte en de confectiekleding die anderen droegen.

En dat was nog maar een fractie van haar creatieve productie. Ons bescheiden appartement was getooid met moeders zelfgemaakte producten, het resultaat van eindeloze uren werk. Er was geen enkel gordijn dat niet versierd was met haar borduursels, kantwerk of franje. Ook bedden en banken waren bedekt met spreien van prachtige stof, versierd met haar borduursels, petit point of applicatiewerk. Hetzelfde gold voor al onze tafelkleden, servetten, kussenslopen en lakens.

Moeder maakte ook kleine en grote borduurwerken om aan de muur te hangen of om in te lijsten. In onze woonkamer hing

een van haar fraaiste en grootste wandkleden: een kleurige, geborduurd afbeelding van Roodkapje die met haar mandje door het bos loopt. Moeder leek daar het meest tevreden over en ze toonde het graag aan bezoek als een van haar beste creaties. Het hing boven een voorwerp dat in ons gezin een bijzondere plek innam: de piano. Het is een van mijn vroegste herinneringen aan het instrument dat later zo centraal zou staan in mijn leven.

Mijn vader is in mijn geheugen veel ongrijpbaarder. Hij moest als handelsvertegenwoordiger voor Hardtmuth veel reizen, een groot bedrijf dat elegante vulpen en potloden vervaardigde. Een vulpen was voor mij destijds een symbool van volwassenheid. Kinderen gebruikten krijt en leerden later pas echt te schrijven met pen en inkt. Vader kwam altijd op vrijdagavond voor de sabbat thuis met kleine cadeautjes voor het hele gezin. Ik herinner me de verrukkelijke smaak van de *halva* die hij meebracht, of de koosjere ham. Op mijn verjaardag, slechts enkele maanden voor het begin van de oorlog, gaf hij me een prachtige kindereditie van *De Odyssee*. Het verhaal van de eenogige cycloop maakte op mij een onuitwisbare indruk.

Ons gezin was warm, knus en geborgen. De joodse tradities werden zorgvuldig in acht genomen. We aten koosjer, hielden ons aan de sabbat en vierden alle joodse feestdagen. Mijn ouders konden Hebreeuwse gebeden lezen en we gingen naar de synagoge. Vrijdagavond, de avond voor sabbat, was het hoogtepunt van de week. Mijn moeder bereidde heerlijke traditionele maaltijden en bakte haar eigen challah. Ze stak voor de maaltijd de kaarsen aan. Dan bedekte ze haar haar met een sjaal, hield haar handen voor haar ogen en sprak een zegen uit boven het kaarslicht. De heilige dag bracht een bijzondere atmosfeer met zich mee. Ik zie mijn vader nog voor me, met de gebedssjaal over zijn schouders, zijn hoofd bedekt en met de *tefillin* (gebedsriemen) op zijn voorhoofd, terwijl hij in een hoek van de kamer zijn gebeden uitspreekt.

Mijn zus was een paar jaar ouder dan ik. Zij was de aantrekkelijke van het gezin, met prachtige donkerbruine ogen en dik zwart haar. Ze was erg muzikaal, speelde piano en had een prachtige

sopraanstem. Ze was levendig, intelligent en had een sprankelend temperament. Als jong meisje was ze voor mij het schoolvoorbeeld van vrouwelijke bekoorlijkheid en natuurlijk wilde ik haar evenaren. Ze werd naar een joodse school gestuurd, waar Hebreeuws werd gesproken. Speciaal voor mijn zus kochten mijn ouders een piano, een enorme luxe voor een gezin met slechts een bescheiden inkomen. Kort nadat het instrument in ons huis was geplaatst, werd ik er al door aangetrokken. Ik begon harmonieën te bedenken bij de liederen die mijn zus zong. Toen ze mijn muzikaliteit opmerkte, begon ze mij het notenschrift te leren. Dat leidde ertoe dat ik rond mijn vijfde naar een echte docent werd gebracht. Ik weet nog hoe het was voordat we dit magische instrument in huis hadden: ik zette een krukje neer dat een piano moest voorstellen en ging er dan naast zitten op een lager krukje om met groot enthousiasme ‘piano’ te spelen!

Spoedig bleek dat ik veel talent had en mijn passie voor muziek – met een voorliefde voor de piano – begon zich te manifesteren. Ik boekte snel vooruitgang met de lessen. Na korte tijd werd ik door de docent overgeplaatst naar een meer gevorderde klas. Mijn talent als kleine pianist bleef niet onbesproken. Het leek erop dat mijn roeping was gevonden en mijn toekomst in kaart gebracht. Pianostukken volgden elkaar snel op. Tijdens een jeugdconcert speelde ik delen uit Tsjajkovski’s *Kinderalbum*. Maar dat was allemaal voor 1 september 1939.

Die noodlottige dag in mijn kindertijd markeerde het begin van een periode van ruim vijf jaar vol angstaanjagende gebeurtenissen en grote zorgen, waarbij de schaduw van de dood altijd boven ons allen hing. Plotseling was de vredige voortgang van onze levens kapot. We leefden in angst, vluchtten naar kelders om te schuilen voor luchtaanvallen. Weldra bleek dit nog niet eens het ergste te zijn in verhouding met wat ons nog te wachten stond. Vanaf die dag was het geborgen, veilige gevoel van de kindertijd weg. De ene beangstigende, onbegrijpelijke ervaring volgde op de ander. Het leven veranderde in een onophoudelijke reeks bedreigende situaties. Om ons heen was de angst en de dreiging van de oorlog

en de honger voelbaar, met steeds minder voedsel ook. En zelfs dat was nog niet het ergste. Gaandeweg ontdekten we dat er iets fundamenteel ‘verkeerd’ was aan ons. Wij waren joden. Eerst werd het een vernederend woord, toen betekende het vervolging en ten slotte een doodvonnis.

Mijn vader, Leon, was een van twee zonen uit een heel orthodox joods gezin. De familienaam was Podhoretz. Zijn broer was getrouwd en had een zoon en een dochter. Waarschijnlijk hadden die kort voor het uitbreken van de oorlog net de schoolgaande leeftijd. Ik herinner me niet veel meer van mijn vaders familie, afgezien van zijn ouders. Ze waren oud en droegen traditionele orthodoxe kledij. Mijn grootmoeder had altijd een *sjeitel* (pruik) op, zoals alle getrouwde orthodoxe vrouwen, en mijn grootvader droeg een lange zwarte jas en een ronde hoed met een grote bontrand. Eronder hing langs beide wangen een haarlok. Lang na de oorlog kwam ik er pas achter dat mijn grootvader aan vaders kant cantor (voorzanger) was in de synagoge, en dat hij een heel mooie stem had gehad.

Ik heb veel levendiger herinneringen aan moeders familie, de Lindens. Er waren vier broers en drie zussen. Mijn moeder was de middelste van de zussen. Het gezin was blijkbaar heel getalenteerd en had een levendige geest. Ze zagen er ook erg knap uit. De zonen waren charmant en hielden van de dames, die op hun beurt van hen hielden. Hetzelfde gold voor hun indrukwekkend uitzijnde, knappe vader Isidor, mijn grootvader. Het leven was waarschijnlijk zwaar voor mijn grootmoeder Leah Helen. Ze moet erg nare tijden hebben doorgemaakt, terwijl ze haar uitgebreide gezin grootbracht met vaak geringe middelen. Ze had een basale kennis van de joodse leer en gebruiken en kon Hebreeuwse gebeden goed lezen, maar was niet zo orthodox als de ouders van mijn vader. Van mijn vroegste jeugd herinner ik me dat ze de leiding had over een grote boerderij in een dorp waar mijn grootvader het landgoed van een Poolse landeigenaar beheerde.

Mijn moeder, die de veerkracht en het sterke karakter van haar eigen moeder prees, vertelde vaak het volgende verhaal ter illus-

tratie van de scherpe geest van mijn grootmoeder. Er kwam eens een vrouw naar oma Helen – ‘Babcia’ noemden we haar – om haar te vertellen over het rokkenjagen van mijn grootvader. Ze vroeg Babcia of ze wist dat haar echtgenoot een prachtige bontjas had gegeven aan de aantrekkelijke blonde vrouw in het volgende dorp. Zonder te aarzelen of enige irritatie te tonen, antwoordde Babcia: ‘Wat jammer dat jij niet op die blondine lijkt, anders had hij jou ook een bontjas gegeven!’

Oom Tadeusz, de jongste zoon, trad in de voetsporen van mijn grootvader. Hij interesseerde zich voor landbouw en behaalde uiteindelijk een graad in landbouwkunde. Een andere broer, Janek, ging bij een bank werken en stierf in 1944 als verzetsstrijder bij de Opstand van Warschau. Weer een andere broer ging op jonge leeftijd in de leer bij een horlogemaker en juwelier. Algauw verdiende hij goed en stond hij zelfs zijn ouders financieel bij. Dat was oom Max, die een geslaagd zakenman werd. Tijdens de oorlog speelde hij een belangrijke rol door zijn eigen gezin, dat van ons en een groot aantal andere mensen die anders ten onder waren gegaan aan de nazibezetting, financieel te ondersteunen. Van mijn kindertijd herinner ik me oom Max het beste. Deels omdat hij de oorlog overleefde, maar ook omdat ik sindsdien meermaals tijd met hem heb doorgebracht.

Sommige van mijn gelukkigste herinneringen stammen uit de zomers van die vroegste jaren van mijn leven. De kinderen en kleinkinderen van mijn grootouders gingen dan naar hun huis in een plattelandsdorp in Oost-Polen, in de buurt van Lwów. Hier verbleven we allemaal gedurende de hele zomer. De vakantie daar, dicht bij de natuur, te midden van tuinen, boomgaarden en boerderijdieren, was voor ons kinderen een enorme ervaring. We waren immers gewend het grootste deel van het jaar in appartementen of huizen in de stad door te brengen.

Die zomers van mijn vroegste kindertijd hebben in mij een diep verlangen naar het platteland achtergelaten. Nostalgische gevoelens voor alles wat wij als kinderen meemaakten tijdens die lange periodes in het huis van mijn grootouders: mandenvol

kersen plukken, pruimen, peren en appels in de boomgaarden, spelen in de velden en de nabijgelegen bossen – een decor dat onze verbeelding de vrije teugels gaf. Sommigen van ons, getooid met kransen van veldbloemen en kettinkjes van madeliefjes, voerden sprookjes op. We waren omringd door magie. De herinneringen aan de geuren, beelden en geluiden van het zomerse platteland zijn me altijd bijgebleven. Levendig herinner ik me nog het natuurgeweld van incidentele spectaculaire onweersbuien, waarbij we als kinderen dicht bij elkaar kropen in de hoeken van het huis dat ons zo veilig leek. Die zoektocht naar veilige bergplaatsen zou later een angstaanjagende realiteit worden.

De Joodse Nelly Ben-Or wordt geboren in de Poolse stad Lwów in de jaren dertig. De stad die voor de Eerste Wereldoorlog bekendstaat als Lviv, is een metropool met een universiteit, meer dan 45 synagoges en een rijk cultureel leven. In 1939 wonen er meer dan 300.000 mensen, waarvan een derde Joods is. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog groeit de totale Joodse bevolking van Lemberg, zoals de stad in het Duits heet, tot 160.000 mensen. In december 1941 dwingen de nazi's de Joden in een apart gedeelte van de stad te gaan wonen: het getto van Lemberg. Van daaruit worden zij weggevoerd naar de concentratiekampen. Slechts 2.000 Lembergse Joden overleven de Holocaust.

Ook Nelly wordt gedwongen in het getto te gaan wonen. Samen met haar moeder wordt ze uit het getto gesmokkeld en ze ontsnappen naar Warschau met valse papieren. Daar duiken ze onder bij een Pools gezin, dat hen liefdevol opneemt, maar de dreiging van verraad blijft aanwezig, net als de angst om ontdekt te worden.

Al op vijfjarige leeftijd ontdekt Nelly haar muzikale talent. Voor de oorlog volgt ze pianolessen, maar de verbanning naar het getto maakt daar een einde aan. Tijdens haar onderduik krijgt ze in het geheim pianoles. Zal het haar lukken haar droom te verwezenlijken en naar het conservatorium te gaan?

In het volle licht is een uniek en waargebeurd verhaal over een buitengewoon leven, dat de kracht toont van mensen in moeilijke omstandigheden.

Nelly Ben-Or werd geboren in Polen en emigreerde na de oorlog naar Israël en later naar Engeland. Ze werd een bekende concertpianist en pianodocent. Ze doceerde aan de Londense Guildhall School of Music and Drama en geeft nog steeds lezingen over haar ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Uitgeverij Omniboek

NUR 402

ISBN 978-9401915694

9 789401 915694

www.omniboek.nl